

Lexikon az újszövetségi bevezetéshez 1.

alexandriai szöveg Az újszövetségi szövegkritikában azoknak a kéziratoknak az egyik megjelölése, melyeknek azonosak jellemzői, és ezért feltehetőleg közös őstől származnak. Ez egy korai szövegtípus, ide tartoznak: p⁷⁵, p²³, p²⁰, p⁵⁰, \aleph (Codex Sinaiticus), B (Codex Vaticanus), L, 33, 1739, 579.

apokrif gr. „rejtett” pszeudepigráf, nem kánonikus iratok a 2.-6. századból, műfajuk evangélium, akták, levelek és apokalipszis. A néphitet tükrözik. Jézus tanításairól, életéről szólnak, kevés történeti információt hordoznak, de tanúskodnak a korai keresztyénség gondolatvilágáról. Pl. Tamás, Fülöp, Jakab gyermekség evangéliuma, János, Pál, Péter, Fülöp. Tamás akták, Pál és Seneca, Abgár király levelei, Péter, Tamás apokalipszise.

apostoli atyák Azon 1.-2. századi keresztyén szerzők iratai, akiknek művei, bár nem kerültek be a kánonba, de a korai egyház értékelte őket: Kelemen, Barnabás, Ignatius, Polycarpus levelei, Hermas Pásztorja és a Didakhé.

apparátus – kritikai a szövegkritikai jegyzetekre utal az Ószövetség héber és az Újszövetség görög kiadásában, melyek a kéziratoknak a nyomtatott szövegtől eltérő vagy azzal megegyező olvasatait közlik: a papiruszokét (2.-6.sz. – kb. 129 db) a majuszkulákét (4.-10. sz. – kb. 322 db), a minuszkulákét (9.-15. sz. – kb. 2882), a fordításokét (szír, kopt, latin etc.), az egyházatyákét és a lekciónáriumokét.

Bibliakritika Tágabb értelemben az emberi értelem használata a Szentírás magyarázatában, a felvilágosodás óta szűkebb értelemben a történeti kritikai módszer, mely a bibliai történetet a kor valóságértelmezésének megfelelően igyekszik rekonstruálni (2forrás elmélet, szövegkritika, vallástörténet, formatörténet, hagyománytörténet, redakciótörténet). A hetvenes években új irodalmi és strukturalista megközelítési módok is megjelentek: retorikai kritika, recepció történet, szociológiai értelmezés). A bibliakritikát heves viták kísérték, de ma már általánosan elfogadott tudományos módszer, mert minden minden tudományban, elismerik korlátait és relativitását is. Ez a hermeneutikának és a 20. század megváltozott világszemléletének köszönhető.

bizánci szöveg - A Kelet-Római Birodalom fővárosában használatos szövegtípus, ide tartozik a kéziratok többsége, ez az Erasmus-féle első nyomtatott kiadás (1516), és így később a Textus Receptus és a Károli fordítás alapja, melyre a conflatio, a harmonizálás és a stílus egyengetése a jellemző. Fő képviselői: A (Codex Alexandrinus), C (Ephraemi), és a minuszkulák többsége.

bűnkatalógus a bűnök felsorolása az etikai tanítás keretében Pálnál és más újszövetségi íróknál: Róm 1,29-31. 13,13. 1Kor 5,10-11. 6,9-10. 2 Kor 12, 20-21. Gal 5,19-21. Ef 4,31. 5,3-5. Kol 3,5.8. Jel 21,8. 22,15. Gyakran jár együtt **erénykatalógus**-sal: 2Kor 6,6. Gal 5,22-23. Ef 4,2-3.32-5,2. Fil 4,8. Kol 3,12. 1Tim 6,11. 2Tim 2,22. 1Pt 3,8. 2Pt 1,5. A klasszikus görög filozófia négy fő erényt ismert: bölcsesség, igazságosság, férfiaság, és mértékletesség, és négy főbűnt: ostobaság, igazságtalanság, gyávaság és mértéktelenség.

Codex Alexandrinus (A) 5. sz.-i görög bibliai kézirat, jelenleg a British Museumban, melyet a konstantinápolyi pátriárka ajándékozott I. Jakabnak (1603-1625), szövegtípusa az evangéliumokban

bizánci, az apostoli iratokban alexandriai. Az Újszövetségben Mt nagy része hiányzik, valamint a Jn 6,50-8,52. és a 2Kor 4,13-12,6. Benne van a két Kelemen levél, és ez a Jel egyik legjobb szövege.

Codex Bezae Cantabrigiensis (D) az evangéliumok és a Csel 5. sz.-i görög-latin kézírata. Nevét Béza Tódorról és a Cambridge-i Egyetemről kapta, nekik ajándékozta ugyanis 1581-ben. A Nyugati szöveg fő képviselője. Sok benne a nyelvtani és helyesírási hiba, mégis érdekes a kihagyásai miatt (Western non-interpolations), ill. kiegészítései miatt a Csel-ben, utóbbi 10%-kal hosszabb az alexandriai változatnál.

Codex Ephraemi rescriptus (C) az Ó- és Újszövetséget részben tartalmazó palimpszesztus (l. ott) kódex az 5. sz.-ból, jelenleg Párizsban. Főleg bizánci szövegtípus.

Codex Sinaiticus (X) 4. sz.-i pergamen az Ószövetség egy részével és a teljes Újszövetséggel. 1859-ben találta meg Constantine Tischendorf a Sínai hegy lábánál fekvő ortodox Szent Katalin kolostorban. Alexandriai szövegtípushoz tartozik a Codex Vaticanusszal együtt. Hiányzik a szövegből Mk hosszabb végződése (16,9-19.) és a házasságtörő asszony története (Jn 7,53-8,11.). Benne van még Barnabás levele és Hermász Pásztor.

Codex Vaticanus (B) 4. sz.-i pergamen bibliai kézirat a Vatikáni Könyvtárban legalább 1481 óta. Alexandriai szövegtípus, az egyik legfontosabb bibliai kézirat. A kézirat a Zsid 9,14-ig végződik, hiányzik még Filemon, a pásztori levelek, és a Jel, valamint Mk hosszabb végződése és a házasságtörő asszony története. A katolikus levelek a Csel és a páli levelek között vannak.

conflatio I. még bizánci szöveg A szövegkritikában olyan változtatást jelent, melyben két variánst egyesítenek, és az új egyikkel sem egyezik meg teljesen. Így az eredetitől távolabb kerül, de mindkét változatot megőrzi.

deuterokanonikus gr. második kánon a római katolikus nyelvhasználatban a tridenti zsinat óta azokat a könyveket il. könyvrészeket jelenti, melyek a héber kánonban nincsenek benne, de a görög Ószövetségben (LXX) igen, és az egyházatyák és a zsinat is inspiráltként fogadja el őket.

deuteropaulinus Pál azon levelei, melyeket tartalmuk miatt nem tartanak pálinak, nincs teljes megegyezés, de általában 2Thessz, Kol, Ef, 1-2Tim, Tit.

gnoszticizmus radikális vallási mozgalom a kései ókorban sokféle megjelenési formában, közös eleme a világ teljes elutasítása. Vitatott, hogy a gnoszticizmus a keresztyénségből alakult-e ki (hagyományos nézet) vagy önálló, de alkalmazkodó vallás, ezért krisztianizált formája későbbi jelenség (vallástörténeti iskola). Jellemzői: a) Az igazi Isten távoli és megismerhetetlen, a világot pedig egy gonosz, alsóbbrendű isten (demiurgosz, az ÓSZ istene) teremtette. b) Az ember igazi énje isteni, halhatatlan lélek, mely a test fogságába esett a világ gonosz erői által. c) Csak egy isteni „megváltó” (Jézus - doketizmus) vezetheti el igazi énje felismerésére, hogy visszatérhessen élete végén Istenhez. d) Erről szólnak a saját maguk alkotta mítoszok, melyeket a görög, egyiptomi, zsidó és keresztyén hagyomány átértelmezésével alkotnak, hogy saját dualista és pesszimista létértelmezésüket közvetítse. Tehát a 2. sz.-i gnosztikus rendszerek használják az újszövetségi iratokat, különösen Jn-t, de alárendelve a gnosztikus kinyilatkoztatásnak, melyet Jézus szájába adnak, így integrálják az USZ iratokat saját gondolatrendszerükbe. Jellemző az Ószövetség allegorikus írásmagyarázata. Az Újszövetségben is

felfedezhetünk a gnosztikusokkal rokon szóhasználatot, de egy ellenkező, pozitív életértelmezés jegyében, mondhatni antignosztikus éllel. I. 1Tim 6,20.

gnóziis gr. „tudás” önmegváltó vallásos ismeret, az emberben magában rejlő isteni felismerése. Nem vallás, hanem vallásos tapasztalat, a hit mellett a megváltás alternatív útja, így hidalja át az Én és az isten, a Teremtő és a teremtmény közötti szakadékot. Az identitás misztikája, melynek célja az egység. Van szerepe a buddhizmusban és hinduizmusban, Nyugaton a manicheizmusban, az ezotériában, a New Age-ben. Közös elemek a monizmus, az újjászületés és az isteni szikra.

GNT The Greek New Testament az Újszövetség kritikai kiadása, Aland, Black, Metzger, Wikgren és Martini szövegtudósok közös munkája alapján (1966 óta) a Nemzetközi Bibliatársulat megbízásából, hogy ez legyen a bibliafordítások alapszövege. Az alapszöveg ugyanaz a Nestle-Aland kiadásban is, de itt a tagolás, központozás és a kritikai apparátus egyszerűbb.

hapax legomenon gr. valamely szerzőnél vagy írásműben csak egyszer előforduló kifejezés.

házirend klasszikus műfaj, az Újszövetségben is megtalálható (Kol 3,18-4,1. Ef 5,22-6,9. 1Pt 2,13-3,7.), a férj és feleség, szülő és gyermek, gazda és szolga kapcsolatát szabályozza. A pátriárkális és hierarchikus struktúrában a családfő a felelősség, alárendeltjei engedelmességgel tartoznak. Az Újszövetség minden csoportot megszólít, hogy a kor társadalmi rendjében betöltött szerepét Isten iránti felelősséggel gyakorolja.

Hieronimusz I. Vulgata

himnusz gr. dicsőítő ének, az különbözteti meg a hálaénektől, hogy Istent nem azért dicséri, amit kegyelemből tett egy ember vagy nép érdekében, hanem önmagáért. Újszövetségi himnuszok: Lk 1,46-55 (Magnificat), 1,68-69 (Benedictus), 2,14 (Gloria), 2,29-32 (Nunc dimittis) – krisztológiai himnuszok Fil 2,6-11. Kol 1,15-20. Zsid 1,2-4. 1Pt 3,18-22. Ef 2,14-16. 1Tim 3,16. Jel 5,9-13. – Logos himnusz Jn 1,1-5.9-14.16.

kánon gr. „mérték, szabály, norma” Hitelesnek vagyis apostolinak elismert szentírási könyvek jegyzéke. Van protestáns, római katolikus és ortodox változata is. A kánon kezdetei a Szentírásban találhatóak: Deut. 4,2. 12,32. Jer 26,2. Péld 30,6. Préd 3,14. 2Pét 3,15-16. Jel 22,6-8. A list of authors or works considered to be central to the identity of a given literary tradition or culture. This secular use of the word is derived from its original meaning as a listing of all authorized books in the Bible.

kánonkritika az az írásmagyarázati módszer, mely a szöveg végső, kánoni formájára és funkciójára koncentrál (Brevard Childs), mivel ez tükrözi a kinyilatkoztatás teljes történetét, ebben van benne a hagyományozó közösség munkája, ez mutatja, hogyan aktualizáltak nemzedékről nemzedékre a szöveget, és így számunkra is megadja az aktualizálás hermeneutikai kulcsát.

kritikai kiadás olyan szöveget tartalmaz, amit az eredeti híján különböző recenziók alapján rekonstruáltak, tehát hipotetikus, általában a legjobb kéziratok felhasználásával készül. Általában kritikai apparátust is ad az eltérő olvasatokkal. Újszövetségi kritikai kiadások: Tischendorf (1869), Westcott-Hort (1881), Nestle-Aland (1898 és 1963 óta), és The Greek New Testament Aland, Black, Metzger, Wikgren és Martini közös munkája (1966 óta). Tischendorf kiadása történelmi jelentőségű ma is, mert az akkor elérhető összes kézirat (kb. 200 db) alapján készült.

kódex: \aleph , **A, B, C, D** régi kézirat könyv formájában papiruszra vagy pergamenre írva. Mikor jelent meg először a tekercs alternatívájaként, bizonytalan, de a 2. sz.-tól bizonyos. Különösen a keresztyének körében volt népszerű, talán mert megkönnyítette az egyes perikópák megtalálását és az iratok kánoni sorrendbe tételét.

lekcionárium az egyes vasárnapokra, ünnepekre előírt szentírási szakaszokat tartalmazó könyv. Ősi, zsidó hagyományra nyúlik vissza, ezért fontos forrása a szövegkritikai munkának. Jele I+arab szám.

levél : leggyakoribb, legváltozatosabb, legrégebbi USZ műfaj. Közel áll a filozófus és a zsidó diaszpóra-levél korabeli műfajához, a vándorapostoli tiszt gyakorlása más eszközökkel, célja a gyülekezetekkel való kapcsolat ápolása, az evangélium hirdetése, a missziói gyülekezetek irányítása. Szerkezete: a) címfelirat: szerzők + címzettek, üdvözlés b) proimion: hálaadás a gyülekezetért, c) corpus, d) parainézis, üdvözlések, áldás. A levélben előforduló műfajok: a) liturgikus: himnusz Fil 2,6-11. hitvallás 1Kor 15,3-5. ima 1Kor 8,6. áldás, doxológia, úrvacsorai szövegek, b) homiletikus: krisztológikus és kérügmátikus hitformák, c) parainetikus: erény- és bűnkatalógusok Gal 5,19-21. házirendek Ef 5,22kk. kötelesség-katalógusok 1Tim 3,1-7

LXX I. Szeptuaginta

majuszkula lat. littera nagybetű. Csupa nagybetűvel, pergamenre írt újszövetségi kéziratok (3.-10.sz.). A papiruszokat is nagybetűsen írták, de a kézirat anyaga alapján megkülönböztetendők. Hivatalos iratokban használták. Legfontosabb újszövetségi majuszkulák: B (Vaticanus), \aleph (Sinaiticus), A (Alexandrinus), D (Bezae Cantabrigiensis), C (Ephraemi rescriptus). Számuk mintegy 322.

Markion (85-160) Sinopeből való gazdag hajótulajdonos, 144-ben szakított Rómával, és saját egyházat alapított. Pált tartotta az egyetlen igazi apostolnak, a Rm 10,4 (Kr. a törvény vége) alapján elutasította a törvényt, az Ószövetséget és az ÓSZ bosszúálló Istenét (démourgosz), aki gonosz világot teremtett, és semmi köze a szeretet Istenéhez, Jézus Krisztus Atyjához, sem Jézus Krisztusnak, a Megváltónak a Teremtőhöz és a teremtéshez (doketista krisztológia). A két isten, a Megváltó fel és le szállása gnosztikus elemek tanításában, de antropológiája nem dualista, az ember a teremtés része, és nem hivatkozik Biblián kívüli kijelentésre. Új kánont alkotott a tiszta tan megteremtésének az igényével, csupán a páli leveleket (Paszt nélkül) és Lk-ot fogadta el, de a judaizmustól megtisztítva. Ezzel siettette az egyház kánonjának lezáródását, és egy üdvtörténeti teológia kialakulását.

minuszkula kurzív ill. kisbetűs írású újszövetségi kéziratok (8. sz.-), az összes kézirat jelenleg mintegy 90 %-a (2882). Bár későbbiek a majuszkuláknál, de lehetnek tőlük régebbi kéziratok másolatai. Legfontosabbak a Lake és a Ferrar csoport (1 és 13 család).

montanizmus karizmatikus mozgalom a keresztyénségen belül, a II.sz.-i Kisázsiaiból indult, Montanus, és két prófétanő "új prófécia" mozgalma, mely a Jn-i Paraklétosz megnyilatkozása, de eksztatikus jellege a kisázsiai pogány jóshelyek gyakorlatára emlékeztet. Várták az Krisztus ezeréves birodalmának eljövételét (khiliazmus). Erre készülve a híveknek mindenüket el kellett adni és hagyni, és szigorú aszkézisben élni. Legnevesebb követőjük Tertullianus. Tekintható egyfajta inkulturációs jelenségnek is. A reakció a Jn és a Jel, ill. általában a prófécia és a prófétaság megkérdőjelezése a keleti egyházfélfelben.

Muratori töredék 4./5. sz. latin lista a római gyülekezetben olvasott könyvekről, görög eredetije feltehetőleg a 2. szvégéről való. Egy Muratori nevű olasz tudós fedezte fel 1740-ben egy milánói kódex fedelébe kötve. Az újszövetségi könyvek közül nyilvános olvasása négy evangéliumot, az ApCsel-t, 13 páli levelet, a Judás és két jánosi levelet.

Nestle-Aland a görög Újszövetség kritikai kiadása, melyet Eberhard Nestle Tischendorf (1869) és Westcott-Hort (1881) munkáira alapozott (1898). Ők elsősorban a Codex Sinaiticus, ill. a Vaticanus szövegét követték. Nestle fölhasználta még egy harmadik kritikai kiadást is, hogy többségi olvasatot tudjon adni ott, ahol Tischendorf és Westcott-Hort nem egyeztek. Egyre újabb revideált kiadásokban jelent meg. Munkáját fia vette át, majd Kurt Aland folytatta. Ma is ez a görög Újszövetség tudományos célra készült kiadása gazdag kritikai apparátussal. Maga a szöveg egyezik a GNT-vel.

NHC Nag Hammadi kódexek, gnosztikus és egyéb írások gyűjteménye a 4. sz.-ból, melyet 1945-46-ban fedeztek fel egy sírbarlangban a Nílus-parti Nag Hammadi város közelében, Felső-Egyiptomban. A 11+töredékek kódex 90%-a teljesen ép, 1100 oldal. Tartalmuk részben ismert volt, de a lelet a késő ókori gnoszticizmus elsődleges forrása annak a vallási mozgalomnak, mely a keresztyénség és a zsidóság versenytársa volt.

Nyugati szöveg Újszövetségi kéziratok egyik szövegtípusának megjelölése, mivel az ide tartozó, hasonló jellegzetességeket mutató kéziratok többsége Itáliából, Galliából és Afrikából származik, azaz latin nyelvű területekről. Legfontosabb tanúja a Codex Bezae Cantabrigiensis (D). Feltételezhető, hogy az 5. századra ezt, ill. az alexandriai típust összeolvasztották a bizáncivá, és ez lett az uralkodó szövegtípus.

palimpszesztus gr. „újra lekapart” olyan pergamen kézirat, amelyről ledörzsölték az eredeti szöveget, és újat írtak rá. A pergamen rendkívül drága anyag, ezért „újrahasznosították. A régebbi, ezért olykor fontosabb szöveg visszanyerhető például infravörös vagy ultraviola sugárzással. Ilyen újszövetségi kézirat a Codex Ephraemi rescriptus (C) 5. sz.-i bibliai szöveggel és a szír Efrém egyházatya homíliáinak görög fordításával a 12. sz.-ból. Kb. 50 ilyen újszövetségi kéziratot ismerünk az első évezredből.

papirusz lat. Cyperus papyrus évelő növény a Nílus deltájából, melynek szárát keskeny csíkokra vágják és összeragasztották, hogy írhasznak rá. Általában tekercsben tárolták, mert a hajtogatást nem tűri. A Földközi tenger medencéjében leginkább erre írtak a Kr. e. 4. sz.-tól a Kr. u. 7. sz.-ig. Egyiptom 641-es arab megszállása után az alapanyag hozzáférhetetlenné vált, A legrégebbi újszövetségi kéziratoknak is ez az anyaga, legtöbbjüket a 20. sz.-ban fedezték fel, mert csak a száraz egyiptomi homokban maradtak fenn. Számuk jelenleg 129, ennek fele 4.sz.-i vagy régebbi. Jele a p. Legrégibbi a p⁵² 125-ből, Jn 18 néhány versével, egy múmiában találták.

parainézis gr. intelem, erkölcsi intelmeket tartalmazó írásmű

paruzia gr. „elérkezés, megjelenés, jelenlét” Jézus Krisztus utolsó időkben való dicsőséges megjelenése (lat. adventus)

pergamen a az írás rögzítésére használt cserzetlen, szórtelenített állati bőrből készült fehéritett, vékonyított, általában kétoldalas írásra alkalmas lap. Az elnevezés valószínűleg az ókori görög város,

Pergamon (ma Bergama, Törökország) nevéből származik. A hagyomány szerint itt készítették először pergament a Kr. e 2. században. Használata a 4. sz.-tól általános (2Tim 4,13.)

profécia gr. profémi előre megmond, valakiért szót emel. A nyilvánosság előtt meghirdeti az Isten akaratát, nem föltétlenül a jövőre nézve, hanem egy konkrét helyzetben annak a meggyőződésnek az alapján, hogy Isten a történelem ura, akinek kezében van népének sorsa, ítélete és szabadítása. Formátörténetileg a profécia irodalmi műfaj az elbeszélés, a törvény, a zsoltár és a bölcsességirodalom mellett. Különböző formái lehetnek: ének, jelképes tett, allegória, látomásról szóló beszámoló. Az Újszövetségben is jelen van, Keresztelő Jánost és Jézus egyaránt profétának nevezi. Pál a Lélek ajándékai között sorolja fel (1Kor 14), és az apostolokkal és tanítókkal együtt a proféták is Isten elhívása alapján szolgálnak (1Kor 12,28-29). Később óvnak a hamis profétáktól.

pszeudonim gr. álnevű, az a gyakorlat, amikor egy írást nem a valódi szerzőnek tulajdonítanak. A biblikus irodalomban ennek indítéka nem az idegen tollakkal ékeskedés volt, hanem az a meggyőződés, hogy a hagyományozott, írásba foglalt kinyilatkoztatás nem a leírótól származik, hanem a hagyomány forrásától, azaz apostoltól.

recenzió A szövegkritikai munka azon fázisa, amikor a forrásokat összegyűjtik és egybevetik. Régebben recenzióknak nevezték a kritikai kiadást is.

Szeptuaginta lat. hetven, az Ószövetség legrégebi görög fordítása. A hagyomány szerint II. Ptolemaios (Kr. 3. 285-247) rendeletére készítették Alexandriában hetvenen, innen a név. Az első keresztyének is ezt olvasták, ezért a zsidóknál kegyvesztett lett.

Textus Receptus lat. „elfogadott szöveg”, így nevezték Elsevir nyomda 1633. évi görög Újszövetség-kiadását, mely Erasmus szövegét követte, és a 19. századig ezt fogadták el, ez volt a bibliafordítások alapja.

tipológia gr.minta, az a bibliamagyarázati mód, amikor az ószövetségi eseményeket és személyeket úgy értelmezik mint az újszövetségi előképei, prototípusait (1Kor 10,1-6. Róm 5,14. Zsid 7. Abban különbözik az allegóriától, hogy nem a dolgok rejtett jelentését keresi, hanem a kijelentéstörténeti kapcsolatot két történelmileg különböző, de a hit számára jelentős személy vagy esemény között.

Tischendorf, Constantine (1815-1876) lipcsei újszövetséges, utazó, régi bibliai kéziratok felfedezője a Közel-Keleten, különösen a Sínai kódexé a Sínai hegyi Szent Katalin kolostorban, ahol állítólag egy szemeteskosárban találta az elégetendő közt. Újszövetségi szövegkiadása is nagyrészt ennek olvasatát adja vissza, de az összes akkor ismert kézirat (kb. 200) alapján: Editio Octava Critica Maior, 1869-72.

történeti kritika szűkebb értelemben egy irat történeti kontextusával foglalkozik, a korról és a helyről, ahol írták, a forrásaival, a szövegben előforduló eseményekkel, időpontokkal, személyekkel és helyekkel. Megkülönböztetendő a irodalmi kritikától, de ugyanakkor elválaszthatatlan tőle. Tágabb értelemben a történeti kritikai módszer a bibliai kritika módszereit jelenti, bár ezek nem mindegyike történeti megközelítés. Szigorúan véve a történeti vizsgálódás azon alapelvét jelenti, mely a 19. sz.-ban virágzott, mely szerint a valóság egyöntetű és egyetemes, és az emberi értelemmel vizsgálható, a múlt történeti és természeti eseményei objektív kritériumok alapján meghatározhatók. Ez az objektivitás a 19. sz.-ban azt jelentette, hogy kínosan próbálták a dogmákat kikerülni. A 20. sz.-ban állandóan

vitatták: Ha a módszer eleve kizárja Istent mint a történelmi tényezőt, hogyan segíthetne a Szentírás megértésében, mely éppen erre épít? Ha minden történelmi esemény egyedi, mire jó még az analógia? Egy esemény értelme csupán annyi, amennyit bizonyítani lehet? Egyáltalán létezik-e objektivitás a történelem értelmezésében?

variáns, varia lectio lat. ha egy bibliai hellyel kapcsolatban a különböző kéziratokban többféle olvasásmód van, magyarul olvasat.

Vulgata lat. általános, Hieronimusz (340/350-420) latin nyelvű bibliafordításának a neve, melyet a római katolikus egyház általánosan elfogadott és használt, de ezt csak a Tridenti Zsinaton mondták ki (1545), „egyetemes” érvényét akkor sem, ez csak a gyakorlatban érvényesült.